

UDK 811.135.8

Rad primljen za tisak 10.10.2002.

Čakavska rič, Split, 2002, br. 1-2

Pregledni rad

Review

Recenzenti: Josip Lisac, Žarko Muljačić

Marijana Vulić

Zadar

VAŽNOST PROUČAVANJA DALMATSKOG

U članku je istaknuta važnost dalmatoloških studija, i to ne samo za opću linvistiku i romanistiku, već i za kroatistiku i povijesne discipline. Dok je na dijakronijskoj osi moguće pratiti nastanak, razvoj i nestajanje dalmatinskih govora, na sinkronijskoj razini zanimljivi su dalmatoromanski tragovi u hrvatskom leksiku.

“Stekao sam dojam da nikad u hrvatski jezik neću ući ako ga malo bolje ne odmjerim s “druge strane”. Htio sam iz drugih jezika vidjeti vlastiti jezik.”¹

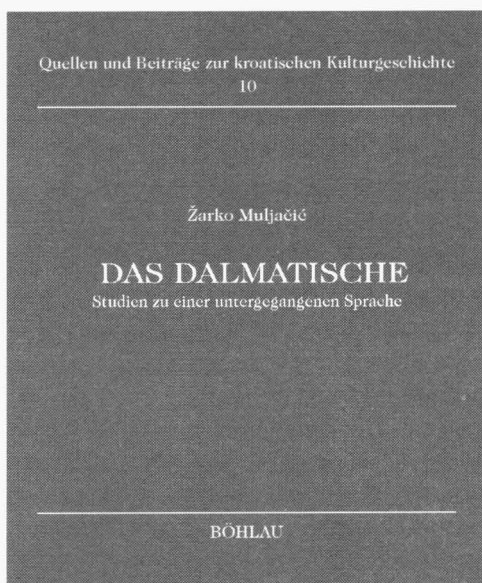
Tomislav Ladan

Ključne riječi: dalmatski, hrvatski, jezični dodiri, leksik, toponimi.

Kao što šetajući drevnim ulicama povijesne jezgre grada Zadra obično ne razmišljamo o tome tko ih je i kada tako vješto popločao, jednako se tako dok uživamo u lignjama na Puntamici ne pitamo što znači ime tog divnog predjela niti odakle potječe naziv tih ukusnih mekušaca. Ono što su kamene ploče i djelići antičke keramike povjesničarima i arheolozima, to su riječi lingvistima i etimolozima. Zahvaljujući marljivom radu jezikoslovaca poznato je da su nazivi *Puntamika* i *lignja*, kao i neki drugi toponimi i zoonimi (osobito morskih životinja: riba, mekušaca i sl.), ušli u hrvatski jezik iz latiniteta rimske provincije Dalmacije odnosno dalmatoromanskih jezika. Donedavna se vjerovalo da je postojao samo jedan takav jezik, tj. dalmatski.

¹ Ladan, T., Narječja – dar Božji hrvatskome narodu, *Glas koncila*, 23, Zagreb, 2002, 8-9.

Upravo se taj glotonim 2000. godine pojavljuje na naslovnici knjige našeg uglednog romanista, Žarka Muljačića, u kojoj su sabrani njegovi znanstveni radovi

Zašto se znanost sto godina poslije izumiranja dalmatskog bavi tim jezikom? Koje značenje ima proučavanje toga potonulog romanskog idioma za poznavanje hrvatskog jezika?

o dalmatskom jeziku *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Iste je godine, Aldo Duro objavio talijanski prijevod poznate monografije Mattea G. Bartolija s početka 20. stoljeća (*Das Dalmatische*, Beč, 1906).

Uvod

Hrvatski je jezik kompleksna lingvistička pojava i u proučavanju njegova kako povijesnog razvoja, tako i sadašnjeg stanja, od izuzetne su važnosti ostvareni kontakti s drugim jezicima i pitanje koji su elementi (fonetski, morfosintaktički, leksički), kada i iz kojega jezika kao posljedica tih dodira ušli u njegov sustav. U tom je smislu za povijest hrvatskog jezika značajan i predmletački romanski sloj, tzv. dalmatski. Već sam podatak da se radi o jeziku supstratu dovoljan je za njegovo početno smještanje u škrinjicu naše jezične baštine. Štoviše, proučavatelji hrvatsko-romanskih jezičnih dodira utvrdili su da su romanski leksički elementi ušli u hrvatske govore većinom iz dalmatskog i mletačkog.² Odatle i interes za ovaj predmet u sklopu kroatističkih studija.

Dalmatski svoje ime duguje talijanskom jezikoslovcu iz 19. stoljeća, Graziadiu I. Ascoliju.³ Međutim, za bolje razumijevanje njegova nastanka (oko 10. stoljeća), potrebno je vratiti se u antičko doba kada u vrijeme rimskih osvajanja s rimskom administracijom na istočnojadransku obalu prodiru jezik, kultura i civilizacija starih Latina. Tijekom stoljeća latinski jezik doživljava takve mijene da se govorni jezik, tzv. vulgarni latinitet, sve više razlikuje od propisane jezične norme (klasični latinski). To će dovesti do nastanka zasebnih romanskih jezika, tj. neolatinskih idioma⁴ diljem tadašnje Romanije, pa tako i u Dalmaciji.

Dolaskom na istočnu obalu Jadrana, Hrvati se susreću s autohtonim vulgarnim latinskim najprije u zaleđu, gdje se prvotno smještaju, a kasnije i u priobalnim

² Muljačić, Ž., *Noterelle linguistiche slavo-romanze, Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimer-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 281-289.

³ Graziadio Isaia Ascoli (1829-1907), utemeljitelj najstarijeg talijanskog lingvističkog časopisa *Archivio Glottologico Italiano*, utjecao je na formiranje talijanske lingvističke misli, posebno na predstavnike neolingvističke škole, među kojima je jedan od najznačajnijih Matteo G. Bartoli koji je s P. G. Goidanichem uređivao *Archivio Glottologico Italiano* od 1910. do 1942. (<http://linguist.unipv.it/ArchivioGlottologicoItaliano.html>). Tu su objavljeni u pet nastavaka Skokovi *Studi toponomastici sull' isola di Veglia* (1927., 1930., 1933., 1936., 1938.).

⁴ Tagliavini, C., *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1964.

gradovima u koje će postupno ući. Labin (<*Albona*), Nin (<*Aenona*), Skradin (<*Scardona*), Solin (<*Salona*) samo su neki od toponima koji “svjedoče o prvim ranosrednjovjekovnim dodirima”⁵ slavenskog idioma s istočnojadranskim latinitetom. Stoljeća koja slijede nakon burne epohe velike seobe naroda, na ovim su prostorima obilježena mirnim suživotom Hrvata i lokalnog stanovništva. Međusobni kontakti, prvenstveno trgovačke prirode, potiču istovremenu upotrebu slavenskog i romanskog idioma i jezična prožimanja. Nakon 1205., u složenim političkim, gospodarskim i kulturnim prilikama, višejezični govornici su sve brojniji i upravo oni prenose oblike iz jedne jezične zajednice u drugu.

Slikovit je primjer s područja Dubrovnika⁶. Nakon rušenja Epidaura, oko 640. godine, preživjelo lokalno stanovništvo sklanja se na obližnji otočić i gradi novo naselje *Ragusium*, po kojem će varijanta autohtonog latiniteta koji se tamo govorio biti nazvana *lingua latina Ragusea* ili raguzejski. U vrijeme bizantske vlasti (od 870. do 1204., uz manje prekide), Dubrovnik je zajedno s Kotorom važno središte južnog dijela teme Dalmacije. Raguzejci trguju s doseljenim Slavenima u zaleđu i u tim kontaktima ostvaruju se prvi romansko-slavenski jezični dodiri. Razdoblje od 12. do 15. stoljeća obilježeno je jačanjem Venecije na moru i usmjeravanjem dubrovačke ekonomije na intenziviranje trgovačkih veza sa zaleđem. To je vrijeme romansko-slavenske simbioze kada dolazi do miješanja stanovništva i pojave bilingvizma⁷. U tom procesu mnogi Dubrovčani usvajaju slavenski idiom i postupno

⁵ Katičić, R., Značenje Skokovih toponomastičkih etimologija za sliku najstarijih jezičnih i etničkih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana, *FOC*, 7, 1998, 131-140.

⁶ U radu *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st.* Muljačić navodi sljedeću periodizaciju za povijest dubrovačkoromanskoga:

1. Dalmatskoromanski (ca. 6. do ca. 9. st.)
2. Druga romanska diftongacija (ca. 10. do ca. 12. st.)
3. Prva faza konvivencije s mletačkim dijalektom (ca. 12-13. st. do poč. 15. st.). Romansko-slavenska simbioza
4. Druga faza konvivencije s mletačkim dijalektom (poč. 15. st. do kraja 15. ili poč. 16. st.). Romansko-hrvatska simbioza u II fazi, “agonija” i “smrt” raguzejskog.

⁷ Muljačić, Ž.: “Dubrovačko-slavenski trgovački odnosi pridonose dvojezičnosti, upoznavanju i miješanju stanovništva. Tijekom druge polovine 14. st. završena je kroatizacija.”, *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st., Das Dalmatische: Studien zeueiner untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimar-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 71-92.

se kroatiziraju, a Hrvati koji poznaju raguzejski iz njega preuzimaju pojedine nazive, poglavito one čije ekvivalente nisu imali u svom govoru.

Posve je razumljivo da Hrvati koji dolaze s kopna posuđuju nazive vezane za život uz more i njima do tada nepoznatu floru i faunu⁸ (npr. *dupin*, *lignja*, i dr.). Osim toga, oni usvajaju i imena mjesta onako kako ih čuju od autohtonog stanovništva i prilagođavaju ih svom jezičnom sustavu. Tragovi tih jezičnih prožimanja sačuvali su se u hrvatskom jeziku do danas. Moguće je da se u današnjem imenu Grada ogleđa toponim (*Castellu de Epi*)*daurnovo*⁹ tj. novi Epidaur, u odnosu na stari *Civitate vetere* (nakon druge palatalizacije postao je u hrvatskim ustima *Cʒvʒatʒ a kasnije *Cavtat*), koji je nizom jezičnih prilagodbi dao **Dobrov-* > *Dubrovnik*.

1. Dalmatoromanski idiomi

1.1. Definicija, podjela i trajanje

Izumrlo autohtono latinstvo s kojim su se Hrvati susreli dolaskom na istočnojadransku obalu nije sačinjavalo, nakon tranzicije jedan jedinstven jezik. Zato Muljačić dalmatski definira kao “ukupnost autohtonih romanskih varijeteta koji su se u srednjem vijeku govorili u nekim dalmatinskim gradovima”.¹⁰ To su Krk, Osor, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik, Kotor, Budva, Ulcinj i Bar koji od 870. godine čine temat Bizantskog carstva. U svakom od njih nastaje i razvija se zaseban, lokalno obojeni govor.

Dalmatoromanski idiomi, njih barem dvanaest, dijele se na tri skupine:

1. Zadarskoromanski ili jadertinski,
2. Dubrovačkoromanski ili raguzejski,
3. Barskoromanski ili labeatski.

Prve dvije skupine dobile su ime po glavnim gradovima dviju administrativnih jedinica bizantske Dalmacije, dok je treću skupinu Muljačić nazvao prema latinskom nazivu Skadarskog jezera (*Lacus Labeaticus*).

⁸ Vinja, V.: “Hrvati su stvorili vlastite nazive uglavnom na temelju ihtionima koje su čuli dolaskom u novu postojbinu.”, Ispitivanje grčkih i dalmatskih ostataka na jadranskim otocima, *Bilten zavoda za lingvistiku*, 2, Zagreb, 1977, 19-20, 58.

⁹ Muljačić, Ž., Intorno al toponimo Dubrovnik, *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimar-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 123-130.

¹⁰ Muljačić, Ž., Dalmatski, *Fluminensia*, 11, Rijeka, 1999, 1-2, 1-30.

Svi oni, osim krčkoromanskog ili veljotskog, koji pripada prvoj skupini, izumiru do najkasnije 1500. godine tijekom višestoljetnog suživota s idiomima adstrata (odnosno superstrata: hrvatskim, mletačkim i albanskim). Kako je na njihovo gašenje utjecao pritisak mletačkog idioma koji prodire na istočnojadransku obalu zajedno s ekspanzionističkim uspjesima tadašnje pomorske velesile, Venecije, pokazuje nestajanje npr. raguzejskog krajem 15. stoljeća, u odnosu na veljotski koji ostaje sačuvan i nakon srednjega vijeka i tinja sve do 1898. Dubrovnik je bio izložen utjecajima Republike Svetog Marka vrlo rano (pod njenom upravom od 1205. do 1358.), pa raguzejski u škripcu između mletačkog i hrvatskog postupno stagnira i nestaje¹¹. Nasuprot tome, veljotski se znatno duže zadržao jer njegov razvoj nije bio zakočen u ranoj fazi. Serenissima je povremeno vladala i Krkom ali ga je “trajno” (tj. do 1797.) preuzela od Frankopana tek 1480., tako da je lokalni idiom imao vremena za postizanje individualnosti. Stoga ga mletački nije mogao odmah ugroziti, kao što se dogodilo raguzejskom koji nije uspjela spasiti niti zakonska odredba Senata iz 1472. o upotrebi *lingua latina Ragusea* na sjednicama Vijeća Dubrovačke Republike.

1.2. Izvori i tragovi za proučavanje

Zbog nedostatka izvornih zapisa Muljačić dalmatski određuje kao “*lingua di frammentaria attestazione*”¹². Osim četiriju riječi koje je zabilježio za raguzejski F. De Diversis oko 1440., samo za veljotski varijetet raspoložemo tekstovima u kojima je zabilježen govor izvornih govornika¹³, dok o ostalima znamo iz neizravnih jezičnih vrela, kao što su srednjovjekovni sudski i bilježnički zapisi (npr. oporuke) na latinskom, talijanskom i hrvatskom.

Ti izvori nisu dovoljni za potpuni opis, te je stoga moguće samo s velikim oprezom¹⁴ formulirati tek neke značajke. Uočene su na pr. zamjene latinskih

¹¹ Muljačić, Ž.: “La simbiosi latino-slava, inizatasi al piu’ tardi nel XII secolo, fu un fenomeno piu’ complesso di quello che comunemente si ritiene. Infatti, abbiamo potuto constatare nella parte romanza un conflitto fra l’ idioma romanzo indigeno (il raguseo) e il veneziano che veniva importato d’ oltre Adriatico. Vi si trovarono di fronte due dialetti, appartenenti alle cosiddette due Romànie, proprio nel momento in cui s’ iniziava la slavizzazione.”, Usp. Conflitti linguistici a Dubrovnik nel medioevo, *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimar-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 131-138.

¹² Muljačić, Ž., U kojim se zonama u sadašnjem trenutku smiju očekivati pomaci koji bi mogli doprinijeti boljem poznavanju “dalmatskoga”, *FOC*, 7, Zagreb, 1998, 207-220.

¹³ Muljačić, Ž., Dalmatski, *Fluminensia*, 11, Rijeka, 1999, 1-2, 1-30.

¹⁴ Muljačić, Ž., O nekim zadacima naše romanistike, *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimar-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 13-27.

jednostavnih samoglasnika diftonzima (*kuarp* < corpus, *kuobra* < capra) i čuvanje izvornih latinskih suglasnika |k| i |g| ispred |e| i |i| (*kimak* < cimicem, *gera* < gerres).

Veljotski, u pravilu, kao i drugi rubni i izolirani romanski jezici (npr. rumunjski), čuva starije oblike od ostalih neolatinskih idioma. Tako je latinski pridjev *albus* sačuvan u veljotskom *jualb* i rumunjskom *alb*, dok drugi romanski jezici za bijel uglavnom koriste reflekske germanskog *blank*, a lat. *albus* ugradili su u složenice i izvedenice¹⁵.

Onomastička istraživanja ukazuju na dragocjene tragove dalmatskih govora u hrvatskom jeziku, i to u posuđenim toponimima, prezimenima, imenima, te općim imenicama (uglavnom ribarsko-pomorska terminologija). Toponimi su osobito zahvalni za "proučavanje međujezičnih prožimanja, jer zemljopisna imena u mijenama svojih likova čuvaju neporecive dokaze supostojanja različitih jezičnih sustava i izravnu provjeru taloženja njihovih leksičkih prežitaka"¹⁶. Karakteristični su primjerice toponimi koji su dobili ime po rimskim zemljoposjednicima, tzv. predijalni ili posjedovni toponimi (*Povljana* < praedium Paulianum, *Žnjan* < praedium Iunianum) ili po svecima i zaštitnicima, tzv. sanktoremski toponimi (*Sukošan* < Sanctus Cassianus, *Sučidar* < Sanctus Isidorus, *Sutikva* < Sancta Thecla). Oni svjedoče "posve otvoreno slavensko sljublivanje i prožimanje sa živom romanskom (mikro)toponimijom područja na kojima se bila uspostavila najživlja dvojezičnost"¹⁷.

S obzirom na postignuća dosadašnjih istraživanja, unatoč oskudnosti izvora, naši su znanstvenici optimistični. "Sve i da se možda nikad neće otkriti stari tekstovi na nekom dalmatoromanskom jeziku, lingvisti koji se zanimaju za Jadransku Hrvatsku i kontakte i konflikte na tom području, mogu gajiti opravdanu nadu da su pomaci ne samo poželjni nego i mogući."¹⁸

¹⁵ Kovačec, A.: "Izložene rječničke podudarnosti između veljotskoga i rumunjskoga ne mogu ništa reći u prilog kakve posebne veze između tih dvaju idioma, a redovito se tumače perifernim položajem i veljotskoga i rumunjskoga u odnosu na ostatak Romanije i njihovom izoliranošću.", *Leksičke podudarnosti veljotskoga i rumunjskoga, FOC, 7, 1998, 141-150.*

¹⁶ Muljačić, Ž., U kojim se zonama u sadašnjem trenutku smiju očekivati pomaci koji bi mogli doprinijeti boljem poznavanju "dalmatskoga", *FOC, 7, 1998, 207-220.*

¹⁷ Katičić, R., *Značenje Skokovih toponomastičkih etimologija za sliku najstarijih jezičnih i etničkih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana, FOC, 7, 1998, 131-140.*

¹⁸ Muljačić, Ž., U kojim se zonama u sadašnjem trenutku smiju očekivati pomaci koji bi mogli doprinijeti boljem poznavanju "dalmatskoga", *FOC, 7, 1998, 207-220.*

2. Proučavanje dalmatskog

2.1. Spomeni o dalmatskom

Sve do početka 20. stoljeća, točnije do pojave monografije *Das Dalmatische*, Mattea G. Bartolija 1906. godine, dalmatski nije bio predmet dubljeg sustavnog proučavanja.

Filippo De Diversis, iz talijanskog grada Lucca, koji je od 1434. do 1440. u Dubrovniku predavao latinski, u svojim zabilježkama¹⁹ zapaža da se u to vrijeme osim klasičnog latinskog, slavenskog i talijanskog u Dubrovniku čuo i jedan njemu isprva nerazumljiv jezik: "taj njihov latinski je neki zaseban, prost govor koji mi Latini ne možemo razumjeti... Kruh nazivaju *pen*, otac kažu *teta*, kuća se kaže *chesa*, činiti *fachir*"²⁰. U 18. st. putopisac Alberto Fortis u svom *Putu po Dalmaciji* također spominje nepoznati dijalekt kojeg je čuo u gradu Krku i njegovoj okolici. Ivan Feretić, svećenik i hrvatski narodni preporoditelj s otoka Krka, u djelu napisanom na hrvatskom jeziku ali s latinskim naslovom *Fragmen Historiae Civitatis et insulae Veglae* (1819.), taj krčkoromanski govor naziva "ćuski" po ćuku koji se nalazi u grbu grada Krka, i navodi nekoliko riječi: *Vanc* "Vrbnik", *Viela* "Krk", *basalca* "crikva", *vagn* "vino", *pun* "kruh"²¹.

2.2. Sustavna proučavanja

Labinjanin Matteo Giulio Bartoli (1873.-1946.), učenik znamenitog bečkog profesora romanistike Švicarca Wilhelma Meyer-Lübkea i jedan od najznačajnijih predstavnika neolingvističke škole²², prvi je sustavno proučavao dalmatski i to kad je njegov zadnji idiom već bio na izdisaju. Započeta kao diplomski rad pod naslovom *Nuovi contributi allo studio del dialetto Veglioto* (Beč, 1898.), opsežna sudija *Das Dalmatische* nastala je uz pomoć bečke Akademije znanosti koja je i poslije 1898. novčano poduprla Bartolijevo višegodišnje proučavanje i prikupljanje

¹⁹ *Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclityae civitatis Ragusii*, tiskano u Zadru tek pred kraj XIX. st. (1879-1882).

²⁰ Božić, I., Filip de Diversis, *Opis Dubrovnika*, prijevod na hrvatski, Dubrovnik, 1983, 1-68.

²¹ Strčić, P., Otok Krk u doba "posljednjega" dalmatofona A. U. Burbura, *FOC*, 7, 1998, 237-266.

²² Bartolijev članak *Alle fonti del neolatino* (1910) smatra se manifestom neolingvističke škole poznate pod imenom geografska lingvistika. Ovaj pravac u lingvistici naglašava važnost geografskih kriterija u jezičnim istraživanjima (određivanje jezičnih areala, utvrđivanje odnosa između centralnog i perifernog, itd.).

podataka na terenu. Na temelju razgovora sa zadnjim govornikom krčkoromanskog, Antonijom Udinom Burburom, koji je svoj govor zvao *veklisun* (prema veljotskom imenu grada Krka, *Vekla < Vetula*), Bartoli je uspio uglavno rekonstruirati njegovu strukturu i tako je “udario temelje svim daljijim istraživanjima”²³.

Sjećanje na Mattea G. Bartolija u romanističkoj i široj lingvističkoj javnosti nedavno je osvježio Aldo Duro (1916-2000), prijevodom *Das Dalmatische* na talijanski. Rođen u Zadru, djelatan u Italiji gdje se školovao i afirmirao kao leksikograf i povjesničar jezika, Duro pripada dalmatinskoj tradiciji jezikoslovaca koja započinje s Gianfrancescom Fortuniom (*Regole grammaticali della volgar lingua*, 1516.) i proteže se do Niccolò Tommasea i Adolfa Mussafia. Dalmatski ga je zanimao kao “svjedočanstvo davnog latinstva Dalmacije”²⁴.

Kod nas se na Bartolijev rad među prvima osvrnuo Petar Skok, već 1912.²⁵. On je suživot slavenskog i romanskog idioma i obostrano posuđivanje leksičkih elemenata kasnije nazvao romansko-slavenskom simbiozom. U ocjeni bogatstva i značenja Skokova istraživačkog opusa, u kojem posebno mjesto zauzimaju monografije *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, I-II* (1950.) te životno djelo *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika I-IV* (1971.-1974.), jednodušni su i kroatisti i romanisti; svi se slažu da je “vrlo teško naći neki na jadranskoj obali potvrđeni leksički element, a da on nije na ovaj ili onaj način dotaknut kod Skoka”²⁶.

Dalmatoromanske idiome kroz prizmu slavensko-romanskih jezičnih prožimanja nakon Petra Skoka nastavit će proučavati naši ugledni romanisti Mirko Deanović, Petar Guberina, Vojmir Vinja, Žarko Muljačić, Pavao Tekavčić itd., kao i neki strani romanisti.

Žarko Muljačić, koji Skoka štuje kao učitelja²⁷, tijekom svog bogatog i uspješnog znanstveno-istraživačkog rada trajno proučava dalmatske govore iako “dalmatski nije bio jedinom njegovim bitnim interesom”²⁸. On prati rezultate drugih

²³ Strčić, P., Otok Krk u doba “posljednjega” dalmatofona A. U. Burbura, *FOC*, 7, 1998, 237-266.

²⁴ <http://www.dalmazia.it/dalmazia/calderon/publicazioni/aldoduro.htm>: “testimonianza (scomparsa da lungo tempo) della remota latinità della Dalmazia”.

²⁵ Skok, P., Bartoli, *Das Dalmatische*, *Nastavni vjesnik*, XX, Zagreb, 1912, 145-155.

²⁶ Vinja, V., Nove jadranske etimologije, *FOC*, 7, 1998, 307.

²⁷ Muljačić, Ž., Intorno al toponimo Dubrovnik, *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimar-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 123-130.

²⁸ Lisac, J., *Das Dalmatische* Žarka Muljačića, *Čakavska rič*, XXIX, 2001, 2, 131-136.

dalmatologa, upozorava na teškoće u radu i opasnosti, te postavlja ciljeve i zadatke za buduća istraživanja. Već sredinom 50-ih godina prošloga stoljeća počeo je obrađivati dubrovački romanski govor suvremenim lingvističkim metodama. Primjenjujući pravila komparativne i kontaktne lingvistike (usporedba s mlatačkim i hrvatskim fonetskim sustavom), uspio je “nelle grandi linee” dijakronijski opisati njegovu fonologiju. 90-ih godina razvio je vlastiti sociolingvistički pristup, tzv. relativistički pristup, koji ukida binarni odnos jezik – dijalekt i uvodi trijadu viši – srednji – niži jezik²⁹, a njihove međusobne odnose ilustrira na primjeru jezika iliroromanske jezične podobitelji.

2.3. Znanstveno-istraživački projekti

Danas je proučavanje dalmatskog inkorporirano u neke domaće znanstveno-istraživačke projekte.

Projekt *Jadranske dopune Skokovu rječniku* glavnog istraživača akademika Vojmira Vinje ima za cilj što obuhvatnije istraživanje dalmatskih elemenata sačuvanih u hrvatskim govorima u Hrvatskoj i u inozemstvu (posebno u moliških Hrvata, u južnoj Italiji) radi dopunjavanja Hrvatskog etimološkog rječnika Petra Skoka novom građom i njegova usavršavanja.³⁰

U sklopu programa Hrvatskog jezika i njegove povijesti, dr. sc. Petar Šimunović vodi projekt *Onomastička istraživanja u Hrvatskoj*, u kojem se obrađuje onomastička građa iz prvih stoljeća doseljenja Hrvata u današnju postojbinu. Toponimi koji čuvaju stare glasovne promjene ističu se kao dragocijeni hrvatski jezični spomenici.

2.4. Skokovi etimološki susreti

U povodu 100. obljetnice smrti posljednjeg dalmatofona Tone Udine-Burbura, Razred za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, posvetio je ovoj temi IV. Znanstveni skup o etimologiji (*IV. Skokovi etimološki susreti*), održan 6. i 7. studenoga 1998. u gradu Krku.

Imajući u vidu neobrađenost materije, kao i zadatke i smjernice za budući rad koje je tom prigodom zacrtao prof. Muljačić³¹, mogu se očekivati rasprave iz ovog

²⁹ Muljačić, Ž., *Za relativistički pristup u proučavanju geneze i povijesti romanskih jezika*, *Suvremena lingvistika*, 22, sv. 1-2, Zagreb, 1996, 465-481.

³⁰ http://www.hazu.hr/projekti_Ak.html

³¹ Onima koji su voljni “zasukati rukave” na području dalmatoloških studija prof. Muljačić postavlja sljedeće prioritete: “proučavati “bok” jadranske paleoromanske elipse, na crti Kopar-Rijeka-Budim (a isto tako i drugi “bok”, na crti Kotor-Scodra-Skopje). Ostali su

područja i na *V. Skokovim etimološko-onomastičkim susretima* koji će se održati ove godine u organizaciji Odbora za etimologiju i Odbora za onomastiku Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Vukovaru (4.-5.10.2002.).

3. Važnost studija o dalmatskom

3.1. Proučavanje dalmatskog i kroatistika

Studije o ovom izumrlom jeziku pridonose poznavanju hrvatskoga standardnog jezika i hrvatskih dijalekata u priobalnim krajevima. One, primjerice, pokazuju da postojanje dva refleksa latinskog ihtionima *Thunnus thynnus* u našem jeziku nije slučajno, već da hrvatski oblici nasljeđuju dalmatske³², koji su se u različitim sredinama različito formirali.

Varijante s dentalnim konsonantom [n] *tun*, *tuna*, *tunolovka* prisutne su u hrvatskim dijalektima u Istri, na otoku Krku, na sjevernodalmatinskim otocima, te u južnoj Dalmaciji zajedno s Bokom Kotorskom; dok su varijante s palatalnim nazalom [n'] *tunj*, *tunjevina*, *tunjara* karakteristične za govore srednje Dalmacije, ali se pojavljuju i u pojedinim mjestima na sjeveru i jugu istočnojadranske obale.

Ovu pojavu Muljačić tumači razvojnim procesima suglasničke skupine *-mn-* u dalmatskim govorima duž naše obale. Tijekom višestoljetnog suživota sa slavenskim idiomom dalmatski dijalekti gube geminate. Međutim, proces degeminacije niza *-mn-* izazvan simbiozom sa slavenskim govorom, završava na dva različita načina, ovisno o jezičnim dodirima s kolonijalnim mletačkim u pojedinim krajevima istočnojadranske obale. Po Muljačićevu mišljenju, rezultat degeminacije *-mn- > -n-* nalazimo na sjeveru, u onim sredinama u koje kolonijalni mletački prodire kada

---

naredni zadaci: b) proučiti iscrpno mikrotoponimiju svih otoka po uzoru na monografiju o otocima zadarskog arhipelaga koju dugujemo V. Skračiću, a isto tako i mikrotoponimiju i leksik areala oko nekoliko gradova na kopnu s kojima se nije stigao dublje pozabaviti P. Skok (Rijeka, Trogir, Kotor itd.), c) vrednovanje nedavno tiskanih hrvatskih "čakajskih" tekstova brdskih govora između Vrbnika i Stare Baške (o. Krk).", U kojim se zonama u sadašnjem trenutku smiju očekivati pomaci koji bi mogli doprinijeti boljem poznavanju "dalmatskoga", FOC, 7, 1998, 207-220., osobito 213-214.

³² Muljačić, Ž., *Dalmatico, veneziano e slavo, Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimar-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 240.

je dalmatski već bio dovoljno razvijen i na jugu gdje je već bio prilično potisnut. U oba slučaja slavenski je idiom već asimilirao u vlastiti jezični korpus oblik *tun*. Nasuprot tome, varijanta *-nn-* > *-n'* pojavljuje se u srednjoj Dalmaciji gdje dalmatski nije imao dovoljno vremena za vlastiti razvoj i postizanje izrazitije individualnosti. Pod pritiskom mletačkog, koji upravo u to vrijeme gubi geminate, ubrzana je i dovršena degeminacija. Budući da je autohtoni razvoj dalmatskog spriječen, rezultat ovih troslojnih jezičnih prožimanja je varijanta s fonemom [n'] koji je postojao u jezicima adstratima. Tako je nastao ihtionim *tunj* koji će ući u standardni hrvatski jezik.

Nadalje, poznato je da su zahvaljujući posredstvu dalmatskoromanskih idioma u hrvatskom jeziku preuzeti neki elementi iz predromanskih slojeva, npr. grč. *delphis* > lat. *delphinus*, iz dalmatskog ulazi u hrvatski leksik (**dǫlpinú* > *delfin*)³³. “Kako nema potvrda o izravnom dodiru Hrvata i autohtonoga predrimskog stanovništva, jer je romanizacija u doba hrvatskoga doseljenja vjerojatno već bila u cijelosti dovršena, Hrvati su ta imena, koja su već doživjela određene jezične prilagodbe, prihvaćali kao romanizirane i kao takve ih prilagođavali svojemu jeziku. Stoga, iako u formalno kronološkom smislu taj imenski sloj pripada predrimskom stratumu, u kontekstu hrvatsko-romanskih jezičnih prožimanja on predstavlja najstariji sloj romanskih toponima.”³⁴

Intenzivna znanstvena istraživanja na području romansko-hrvatskih jezičnih dodira, koja su počela s Petrom Skokom i koja se zahvaljujući njegovim nastavljačima provode i danas, rezultirala su postavljanjem kriterija za utvrđivanje pripadnosti nekog leksema određenom sloju posuđenica: latinskom, dalmatskom, novoromanskom (venecijanizmi, talijanizmi, te posuđenice iz ostalih romanskih jezika). Temeljem tih kriterija³⁵ moguće je “prilično precizno odrediti kronologiju njihova ulaska u hrvatski jezik”³⁶. One nazive koji čuvaju kasnolatinška obilježja (na fonološkoj razini to su npr. konsonantski konzervativizam, odnosno čuvanje velara pred prednjim samoglasnicima, kao i bezvučnih okluziva u međuvokalskom položaju, te čuvanje diftonga /aw/, itd.) Hrvati su usvojili vrlo rano; oni pak koji

³³ HER, Novi liber, 2002, 283.

³⁴ Brozović Rončević, D., Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre, *FOC*, 7, 1998, 1-21.

³⁵ Tekavčić, P., O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike, *Onomastica Jugoslavica*, 6, 1976, 35-56.

³⁶ Brozović Rončević, D., Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre, *FOC*, 7, 1998, 1-21.

ne pokazuju izvornije oblike, bili su zahvaćeni mlađim romanskim prilagodbama i tek su nakon toga posuđeni.

3.2. Proučavanje dalmatskog i povijesne znanosti

U hrvatskom su imenskom korpusu sačuvani i “mnogobrojni izvanjezični podaci o etnojezičnom sinkretizmu hrvatskoga jezika i jezika s kojima su Hrvati tijekom stoljeća dolazili u dodir, kao i o društvenim, vjerskim, kulturnim i materijalnim odnosima koji su u određenom trenutku vladali na hrvatskom tlu i ostavili trajan trag upravo u imenima.”³⁷

Pažljivom jezičnom analizom onomastičke građe moguće je pratiti kretanje stanovništva na određenom prostoru, te širenje gospodarskih, političkih i kulturnih utjecaja. Već je Skok metodama povijesne lingvističke geografije dokazao “da se area rasprostranjenosti pojedine riječi podudara s granicama bizantske političke i kulturne sfere”³⁸, a u radovima *Postanak Splita*³⁹ i *Postanak hrvatskog Zadra*⁴⁰ pokazao je kako je temeljem najstarijih romanskih i slavenskih jezičnih slojeva u neposrednoj okolici dalmatinskih gradova čak moguće povući granicu među posjedima. Rt Puntamika u blizini Zadra, prema Skoku, zasigurno ne potječe od *Punta Amica*. Vjerojatnije je dobio ime po hrpi kamenja koja je stršila iz mora (*Oštrirat*) i koja je nekoć obilježavala među, granicu između posjeda, lat. *mutula* > *mutla* > *mukla* > *mucha*. Kad su to ime preuzeli Slaveni ono je postalo *myka*, a nakon nestanka fonema [y] nastao je lik *Mika*. Dok Puntamika čuva stare jadertinske glasovne promjene do kojih je došlo prije preuzimanja tog toponima u hrvatski⁴¹, u imenu obližnjeg Dikla nema traga takvog razvoja. Radi se o predindoeuropskom *Duculum*, koje je preuzeto u najstariji slavenski kao *Dykūlo*. Ova razlika pokazuje da je Puntamika bila na granici zadarskog područja (*ager Iadertinus*), a Diklo je pripadalo hrvatskom teritoriju.

U najnovije vrijeme, Dunja Brozović Rončević analizom toponima dokumentira hrvatsko naseljavanje Istre već od 6. stoljeća: “Toponimi na Istarskim vratima

³⁷ HER, *Novi liber*, 2002, Uvod, XIX.

³⁸ Muljačić, Ž., O nekim zadacima naše romanistike, *Das Dalmatische: Studien ze einer untergegangenen Sprache*, Koeln Weimer Wien: Boehlau Verlag, 2000, 13-27.

³⁹ Skok, P., *Postanak Splita, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1952, 19-62.

⁴⁰ Skok, P., *Postanak hrvatskog Zadra, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1, Zagreb, 1954, 37-68.

⁴¹ Katičić, R., Značenje Skokovih toponomastičkih etimologija za sliku najstarijih jezičnih i etničkih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana, *FOC*, 7, 1998, 131-140.

između Ćićarije i Učke *Žejane, Jelšane, Šapjane, Kozjane, Površane* pokazuju svojom tzv. etničkom imenskom strukturom na *-jane* najstarije slavenske ojkonomastičke tipove koje pratimo putovima slavenskih kolonizacija u cijeloj raseljenoj Slaviji. Te ojkonomijske strukture, zgusnute upravo na ovim "vratima" u Istru, pokazuju vjerojatno put hrvatskog naseljavanja Istre."⁴²

Razvoj latinskog ihtionima *Thunnus thynnus* i njegova ulaska u hrvatski leksik posredstvom dalmatskog, također pokazuje interdisciplinarni karakter dalmatoloških studija. Naime, navedeni rezultati jezičnih istraživanja odgovaraju povijesnim podatcima i na određeni način ih potvrđuju. Kao što je iz povijesnih izvora poznato, u srednjem vijeku interes Venecije bio je usmjeren prvenstveno na bogate gradove Dubrovnik i Zadar, te strateške srednjodalmatinske otoke (Vis, Hvar, Korčula, Rab). Kasnije dolazi do mletačke ekspanzije prema sjeveru i jugu.

Suprotno tome, ponekad jezična istraživanja opovrgavaju tvrdnje navedene u povijesnim izvorima. Tako primjerice zajednički rad nove generacije povjesničara, arheologa i lingvista⁴³ opovrgava zapis Konstantina VII. Porfirogeneta (912.-959.) da je otočje zadarskog i šibenskog arhipelaga bilo nenaseljeno. Analizom najranijih slavenskih hidronima Vladimir Skračić je pokazao da su "Hrvati vrlo rano došli na zadarske otoke, iako Porfirogenetovo svjedočenje ne ide tome u prilog"⁴⁴.

Zaključak

Proučavanje starih romansko-hrvatskih jezičnih dodira značajno je ne samo za opću lingvistiku koja dalmatski obično navodi kao rijedak primjer jezika za koji se zna točan datum izumiranja⁴⁵, za romanistiku koja pak ističe dalmatski kao sponu između istočne i zapadne Romanije, nego i za kroatistiku. Budući da su podaci kojima raspolažemo o fonologiji i morfosintaksi dalmatskog oskudni, još uvijek je otvoreno pitanje u kojoj su mjeri dalmatski oblici utjecali na fonologiju i morfosintaksu hrvatskih priobalnih govora i hrvatskog jezika u cjelini. Nasuprot tome, leksikologija i onomastika uspjele su izdvojiti dalmatoromanske elemente.

⁴² Brozović Rončević, D., Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre, *FOC*, 7, 1998, 1-21.

⁴³ Muljačić, Ž., Note toponomastiche, *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Koeln-Weimar-Wien: Boehlau Verlag, 2000, 211-214.

⁴⁴ Skračić, V., Hidronimi na zadarskim otocima i zadarskom kopnu u XIV. i XV. stoljeću, *FOC*, 7, 1998, 221-235.

⁴⁵ 10. lipnja 1898., kada umire zadnji veljotofon, Antonio Udina Burbur.

Dalmatološke studije pokazuju kako proučavanje jezičnih prilika prelazi okvire znanosti o jeziku i poprima interdisciplinarno značenje, te postaje relevantno za povijest, povijesnu demografiju, arheologiju, etnografiju. Njihovi rezultati obogaćuju naše spoznaje o prvim stoljećima nakon dolaska Hrvata na Jadran i daju "cjelovitu sliku jezičnih, etičkih i društvenih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana u najranijem srednjem vijeku. U tom se svjetlu pokazuju kao nezamjenjiv prinos osvjetljavanju najranije hrvatske etničke i jezične povijesti."⁴⁶ To je više nego dovoljan razlog za pojavljivanje Muljačićeve knjige *Dalmatski. Studije o izumrlom jeziku* upravo u ediciji Vrela i prinosi za hrvatsku kulturnu povijest⁴⁷.

Brojna jezična istraživanja pokazala su se kao mogući izvor podataka za rekonstrukciju onih povijesnih razdoblja za koja su raspoloživi povijesni podatci nedostatni. U tom smislu, ovdje se radi o živoj arheologiji⁴⁸ u kojoj se riječi, prvenstveno toponimi, pojavljuju kao fosili, okamine⁴⁹, živi svjedoci potonulog latiniteta.

Istina, velik dio dalmatoromanskog jezičnoga blaga, nestao je zapljuskivan mnogostoljetnim valovima adstratnih jezika, ali su djelići *Romanie Submerse* ipak ostali sačuvani i tu i tamo poput otoka i školja, izviruju iz plavetnila hrvatskoga Jadrana. S obzirom na njihovu vrijednost, zasigurno će i dalje privlačiti pozornost ne samo lingvisti, već i znanstvenika iz drugih povijesnih disciplina.

Literatura

HER = Anić, V., *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, 2002.

Brozović Rončević, D., *Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre, Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 1-21.

⁴⁶ Katičić, R., Značenje Skokovih toponomastičkih etimologija za sliku najstarijih jezičnih i etničkih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana, *FOC*, 7, 1998, 131-140.

⁴⁷ Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte.

⁴⁸ Kako se leksikološka istraživanja predočuju kao "živa arheologija" pokazala je Dunja Brozović Rončević u radu *Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre, FOC*, 7, 1998, 1-21.

⁴⁹ Brozović Rončević, D.: "Ta se povijest ogleda u sadržajima imena s obzirom na zemljopisni objekt kojemu su pridružena i na oblike u kojima se odražavaju okamenjeni jezični slojevi kao rezultat supstitucijskih fonetika jezika koji su dolazili u doticaj.", *Romansko-hrvatski dodiri u toponimiji Istre, FOC*, 7, 1998, 1-21.

- Katičić, R., Značenje Skokovih toponomastičkih etimologija za sliku najstarijih jezičnih i etničkih odnosa na hrvatskoj strani Jadrana, *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 131-140.
- Kovačec, A., Leksičke podudarnosti veljotskoga i rumunjskoga, *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 141-150.
- Lisac, J., Das Dalmatische Žarka Muljačića, *Čakavska rič*, XXIX, 2, Split, 2001, 131-136.
- Muljačić, Ž., U kojim se zonama u sadašnjem trenutku smiju očekivati pomaci koji bi mogli doprinijeti boljem poznavanju "dalmatskoga", *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 207-220.
- Muljačić, Ž., Dalmatski, *Fluminensia*, 11, 1-2, Rijeka, 1999, 1-30.
- Muljačić, Ž., *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2000.
- Skračić, V., Hidronimi na zadarskim otocima i zadarskom kopnu u XIV. i XV. stoljeću, *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 221-235.
- Skok, P., *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I-II*, Zagreb, 1950.
- Skok, P., Postanak hrvatskog Zadra, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1, Zagreb, 1954, 37-68.
- Strčić, P., Otok Krk u doba "posljednjega" dalmatofona A. U. Burbura, *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 237-266.
- Tagliavini, C., *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1964.
- Tekavčić, P., O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike, *Onomastica Iugoslavica*, 1976, 35-56.
- Vinja, V., Nove jadranske etimologije, *Folia onomastica Croatica*, 7, Zagreb, 1998, 307-318.

Summary

The importance of scientific researches on Dalmatian is stressed in the article. The studies in this field are relevant not only for the general linguistics and Romance studies but also for Croatian studies and various branches of history. While on diachronic axis the growth, development and death of Dalmatian could be followed, on synchronic level its traces may be found in the Croatian lexis.

Key words: Dalmatian, Croatian, language contacts, lexis, toponyms.

Riassunto

Nell' articolo si mettono in rilievo i risultati delle ricerche scientifiche riguardanti il dalmatico, importanti sia per la linguistica generale e romanza, sia per la croatistica e varie discipline storiche. Mentre lungo l' asse diacronico possiamo seguire la "nascita", lo sviluppo e la "morte" del dalmatico, sul livello sincronico possiamo seguire la "nascita", lo sviluppo e la "morte" del dalmatico, sul livello sincronico possiamo identificare le sue tracce nel lessico croato.

Parole chiave: dalmatico, croato, contatti linguistici, lessico, toponimi.

Podaci o autoru

Marijana Vulić, prof. zaposlena na Filozofskom fakultetu u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV. Br. 2, Zadar, tel: 023/200 501. Kućna adresa Tomislava Ivčića 3b, tel: 023/312 973.